

O začátcích kolektivizace u nás nevážně vážně

Karel Jech*

Pryč jsou ty doby, kdy naši předkové – a byli mezi nimi nějací znalci zemědělství – slovo *kolektivizace* vůbec neznali a klidně se bez jeho používání obešli. Až někdy na sklonku první čtvrtiny dvacátého století si slova kolektivizace a kolchoz jako švihnutím kouzelného proutku vymohla v Sovětském Rusku svoje místo na slunci a na řadu let patřila k nejfrekventovanějším slovům denního tisku, vesnických schůzí a mužických rozhovorů. Jedni vyslovovali ta slova s nadějí na lepší živobytí a brali je jako revoluční politickou výzvu, jiní s proklínáním a s utajovanými obavami, že se za tím vším skrývá jen další z podvodů na chudých a vyhládlých lidech.

Do tehdejšího Československa povědomost o těchto nových ruských slovech pronikala jen pozvolna. Například podrobný a uznávaný *Slovník jazyka českého* autorů Váši a Trávníčka z roku 1937 se o těchto pojmech ještě nezmiňoval a několik řádků se dostalo jen dalšímu z těch zlověstných novotvarů – slovu *kulak*, s dovětkem čehosi nepřátelského sovětské moci. Zvěsti o sovětské kolektivizaci, která ve 30. letech znamenala doslova katastrofu ruského a ukrajinského zemědělství, nízké výnosy obilnin, v předvečer války neúčelné vybíjení stavů záhumenkového zvířectva a někde dokonce živoření, doléhaly do ČSR jen spoře a jakoby z velké dálky.

Levicové a mnohdy i vládní kruhy zejména po podpisu československo-sovětské spojenecké smlouvy ze 16. 5. 1935 tlumily kritické informace o sovětské skutečnosti a líčily SSSR jako ochránce, na kterého je spolehnouti; zdůrazňovalo se, že SSSR jako jediný se vyhnul všeobecné agrární krizi, o čemž se uznale vyslovovaly i některé přední světové agentury. V té souvislosti se sovětská kolektivizace vydávala za smělý avantgardní experiment, v němž dobrovolná a státem všemožně podporovaná kolektivizace ulehčí zemědělskou práci, zavede vysoce produktivní zemědělskou velkovýrobu a přinese lidem blahobyt.

Lidé byli jednostrannými a zkreslenými informacemi o sovětské kolektivizaci zmateni, lákáni, přitahováni i odpuzováni. Nemálo tomu jen o něco později napomáhala i nacistická okupační propaganda; tiskem a filmovými záběry akcentovala bídu a zaostalost sovětské vesnice, ubohá obydlí, rozbahněné silnice a cesty, nemohoucnost kolchozů a kolektivizační zvůli. Působivé byly reportáže a záběry o tom, jak zklamaní a podvedení kolchozníci vítali německé okupační jednotky jako osvoboditele od stalinského socialismu. Poválečné sovětské i zdejší reportáže oslavovaly naopak kolektivizaci za to, že díky ní sovětský lid a jeho armáda přežily válečné útrapy, zvítězily v boji s nacistickými okupanty; Sovětský svaz dokonce v neúrodném roce 1947 okázale prodal postiženému Československu několik vlaků obilí, aniž by přitom sebemenší zmínkou přiznal, že toto gesto bylo obratem vykoupeno jistou spoluúčastí Velkého bratra na změně mocenského uspořádání v ČSR v roce 1948 a že cenou byl i utajovaný hlad na Ukrajině.

Příznivci slovanské vzájemnosti u nás považovali šíření obav z možného příchodu sovětské kolektivizace za zlovolnou pomluvu, neboť byli obecně přesvědčeni o tom, že náš spojenec a osvoboditel by nám přece nic nedobrého nenabízel, natož aby nám cosi

* Doc. PhDr. Karel Jech, CSc. – externí spolupracovník; Katedra hospodářských dějin Národohospodářské fakulty VŠE v Praze (kjech@volny.cz).

takového vnucoval. Snad se tu u některých ještě ozývala ona kollárovská slovanská výzva: *neb raději k velikému přichyl tomu tam se dubisku, jenž vzdoruje zhoubným až dosaváde časům*. Zcela určitě tu působil vděk za národní záchranu před hrozbou novodobé germanizace, v nemalé míře i to, že s partyzány a vojáky ve vaťácích a se samopaly přišli do osobního styku. Mezi sedláky, kteří měli z možné kolektivizace nejvíce nahnáno, se někteří koumáci utěšovali tím, že v Rusku jsou přece odjakživa jiné poměry než u nás ve střední Evropě. Že v Rusku se nikdy nevytvořil hluboký vztah mužiků a sedláků k půdě; půda tam od nepaměti patřila carovi a šlechtě, užívala se a čas od času přerozdělovala prastarým občinovým způsobem; za Říjnové revoluce byla velkým dekretem znacionalizována a pak při zachování občin předávána mužikům do společného užívání v artělech, komunách a podobných zárodečných formách kolektivních hospodářství – kolchozů. Ty kolchozy disponovaly ovšem převážně jen množstvím nekvalifikovaných mužiků a ženských pracovních sil, neměly schopné vlastní řídicí pracovníky a byly odkázány na pokyny, směrnice a příkazy okresních sovětů a stranických aparátů a rychle se dostávaly do jejich područí.

Jiní se utěšovali tím, že u nás již z dávných dob existovaly zcela odlišné hospodářské, sociální a kulturní podmínky; rolníkům a sedlákům přece kolektivizace nemůže hrozit, když u nás nedošlo k nacionalizaci půdy, veškerá půda kromě státní, obecní a částečně církevní je v soukromém vlastnictví, které se v poválečné pozemkové reformě posiluje vydáváním vlastnických dekretů na rozdělovanou půdu německou a kolaborantskou. Po dlouhé věky je tu zaveden soukromovlastnický způsob hospodaření, předávání usedlostí a půdy z generace na generaci, z otce na syny a ta půda je od nepaměti vydřená a tisíckrát přeoraná.

Děly se však i věci, o kterých ani ti největší koumáci neměli tušení. Členové exilového vedení KSČ měli za čtyřletého pobytu v Moskvě (někteří už i před válkou při různých jednáních Kominterny nebo při školeních v Institutu rudé profesury) nejednu příležitost poznat blíže stav sovětského zemědělství, jeho výrobní možnosti, způsob jeho řízení a porovnávat to všechno se zemědělstvím doma. Muselo jim být jasné, že naočkovat něco takového do domácích poměrů by českou, moravskou a slovenskou vesnici vyvrátilo z kořenů. Podle dodatečného svědectví jedné z členek tohoto orgánu došlo proto před návratem do vlasti k nepsané úmluvě, že o kolchozech se doma nebude mluvit, ale budou se dělat. Ve skutečnosti se o kolchozech po osvobození mluvilo dost často, a to ve vládě, v parlamentě, na veřejných shromážděních i ve vesnických hospodách. I na ostroiti polemik bylo patrné, jak se vyhrocovala politická situace. Na nepříjemné dotazy museli v sebeobraně odpovídat ministr zemědělství, předseda vlády i další čelní komunističtí představitelé. A ty odpovědi se od sebe ani moc nelišily: *nemusíme jít k socialismu za cenu tvrdých bojů a diktatury proletariátu, půjdeme svou vlastní specifickou československou cestou, s níž souhlasí i Stalin a prezident Beneš, obejdeme se bez kolchozování, rolníci rozhodli – kolchozy nebudou !*

Vítězové nad „reakcí“ z roku 1948, opojení poměrně pokojnou porážkou národně socialistických a lidoveckých protivníků, si rádi zvykali na to, že teď, když získali veškerou moc ve státě, mohou v krátké době převést na socialistickou cestu městské a venkovské živnostníky a také soukromé zemědělce. Pokud šlo o vesnici, zdálo se, že zemědělci svým spontánním celostátním sjezdem rolnických komisí v Praze ve dnech 28.–29. února 1948 a velkou rolnickou manifestací v Nitře 4. dubna téhož roku dali zřetelně najevo svůj souhlas k tomu, aby se zemědělství začalo ubírat socialistickým směrem. Jistě. Jásající davy rolníků a bezzemků, přivezených do Prahy zvláštními vlaky ze všech koutů republiky, provolávaly na Václavském náměstí slávu svazku dělníků a rolníků, chválily KSČ za velkolepé oslavy 100. výročí zrušení roboty, za přiděly půdy z dokončované

pozemkové reformy, za prosazení letitého požadavku, aby v družstevnictví platila rovnost hlasů, za státní pomoc zemědělcům postiženým suchem. Také na sedmdesátitisícovém shromáždění slovenských rolníků, na němž byl vyhlášen tzv. Nitranský program, se oslavovalo především sté výročí zrušení poddanství a vyslovovala se podpora krátkodobým praktickým opatřením, která měla za pomoci státu a tradičního družstevnictví zvýšit úroveň soukromého malorolnického hospodaření, usnadnit práci a život vesničanů.

Ani slovo nepadlo o tom, že by bezzemci, rolnické komise a rolníci si přáli přeměnu dosavadního soukromého hospodaření a nevýrobního družstevnictví v hospodaření zespolečenštěné a ve družstevnictví výrobní, natož pak družstevnictví podřízené státním orgánům a sekretariátům jedné politické strany. Hesla z obou shromáždění i texty přijatých programových prohlášení vypovídají o tom, že převaha účastníků, a to i členů či sympatizantů KSČ a KSS, si chtěla odnést od vedoucích činitelů hlavně ujištění o tom, že dosavadní průběh zemědělské politiky bude plynule pokračovat, že bude zachováno a ústavou chráněno drobné a střední soukromé vlastnictví půdy k rodinnému hospodaření. Ostatně až do léta 1948 stále ještě bylo možné uslyšet oficiální ujišťování o tom, že v Československu kolchozy nebudou.

První nedočkavci o založení jakýchsi výrobních zemědělských hospodářství dali o sobě vědět velmi brzo a jejich snahy musely být zpočátku tlumeny, aby předčasně nevznikla na vesnici panika a také aby nezačalo něco dříve než k tomu dá pokyn strana. Ten pokyn se rodil na začátku léta 1948, krátce po zveřejnění rezoluce Informačního byra komunistických stran o Komunistické straně Jugoslávie, která se nedopustila ničeho menšího než že měla v některých otázkách teorie a praxe výstavby socialismu vlastní názory, které vlastně mohly být slučitelné s koncepcí specifických cest k socialismu, od níž už se ale ve stejné době Stalin a jeho poslušní žáci začínali odklánět. Nejužší vedení KSČ tuto rezoluci, jejíž součástí byla také pasáž o zemědělské politice, bez rozmyslu a velkých příprav disciplinovaně akceptovalo, o čemž byla vydána pro veřejnost stručná zpráva, která možné důsledky toho spíše zamlžovala než objasňovala.

V říjnu pak proběhlo v samotném předsednictvu strany slovní cvičení na téma úspěchy a nedostatky dosavadní zemědělské politiky a jak dál. Několik zemědělských expertů, mezi nimiž byli i ti, kteří znali sovětské zemědělství zblízka, bylo pověřeno, aby připravili písemné podklady a jejich přijatelné zdůvodnění. Koncem listopadu 1948 se pak sešlo celé ústřední plénum, aby odzvonilo sice úspěšné, ale až moc národní a demokratické rolnické politice, mimo jiné aby skoncovalo s přílišným rozmazlováním velkých a bohatých sedláků. Dva dny se mluvilo o něčem, čemu většina účastníků buď zcela nerozuměla, nebo o tom jen něco četla v novinách, a přitom šlo o záležitost kardinálního významu, která se životně dotýkala nejenom zemědělství, ale i lidí z průmyslu, živností, ze škol a zdravotnictví. Projednávala se otázka jak navést československé zemědělství na cestu socialistického vývoje, jehož předobraz již vytvářeli sovětsí kolchozníci.

Někdy v této době také informoval K. Gottwald své blízké spolupracovníky o svých rozhovorech s J. V. Stalinem během zářijové dovolené na Krymu, z níž se právě vrátil. „Říkal jsem Stalinovi výslovně, že o kolchozech nebudeme mluvit, že je budeme dělat. Likvidovat staré formy. On s tím souhlasil.“ Tedy stará písnička – jako před krátkou dobou ještě na moskevské půdě, tentokrát ale s výsostným požehnáním Nejvyššího. Vnucuje se otázka: o čem pak si tam ti dva s čibuky a při vodce asi ještě povídali, kromě těch pár slov o kolchozech? A co se asi Gottwaldovi honilo hlavou těch několik dnů a nocí než byl vůbec k rozhovoru přijat? Že by obavy, aby Gottwaldova KSČ nebyla oznámkována stejně jako Titova KSJ za příliš nacionalistickou politiku a za příliš shovívavý poměr ke kulakům? Třeba se o tom ještě někdy dozvíme víc. Zato ale již několik let víme z protokolových záznamů z říjnových a listopadových nejvyšších zasedání, kdo vlastně

rozhodoval o ukončení dosavadního kurzu státní zemědělské politiky a o nastolení politiky nové, která se během několika měsíců rozvinula v otevřenou politiku kolchozování a sovchozování.

Rozhodovali o tom nikoliv skuteční znalci českého a slovenského zemědělství, ale političtí aparátníci, kterým sice nelze upřít jisté zásluhy z boje proti zrůdné nacistické okupaci a obnovování samostatné existence státu Čechů a Slováků, kteří však zemědělské znalosti a zkušenosti absolutně postrádali. Byli to odchovanci Kominterny, oddaní Stalinovi stoupenci (sami – jak se už dávno zpívalo v jedné bolševické písni – Stalinovi derviši). Jejich hlavou byl přirozeně Gottwald, který všechny svou zasvěceností a rozhledem předčil, ve sporech na uvedených zasedáních vždy nejprve naslouchal a teprve v závěru obratně urovnával názorové krajnosti. To on pojmenoval české a slovenské sedláky jako hlavní nepřátele na cestě k socialismu, jako poslední vykořisťovatelskou třídu, která bude všemožně škodit a klást rafinovaný odpor. Přitom radil postupovat obezřele, zbytečně nepospíchat a spíše zklidňovat radikální nedočkavce, kteří by chtěli mít kolchozy hned a bez zbytečného zdržování.

Při rozhodování o dalších osudech rolníků a celého zemědělství měla velkou váhu slova předsedy vlády Antonína Zápotockého, kterého provázela gloriola bouřliváckého odborářského vůdce, který přežil několikaletý pobyt v nacistickém koncentráku, který však nerozuměl vesnici a nejednou zaujímal k rolníkům až nepřátelský postoj. Zkritizoval předúnorovou zemědělskou politiku strany, byl proti poskytování jakýchkoliv dalších subvencí do zemědělství a vyslovil se pro okamžitou kolektivizaci. (Na tom nic nemění jeho zcela opačná stanoviska z léta 1953, kdy se kolektivizační politika zhroutila a kdy tento muž neméně rozhorleně hřímal proti nátlakové kolektivizaci, bral v ochranu sedláky-kulaky, opatrníky a populisticky hlásal zakládání JZD „s tužkou v ruce“.)

Ministr zemědělství Július Ďuriš, který až dosud těžil z popularity předúnorového rolnického programu a byl hvězdou velkých rolnických shromáždění, nebyl v dané situaci a ani později schopen nastínit rozumnou vizi zemědělského rozvoje a obhájit jediný produktivní návrh. Jeden z proslulých „karlinských kluků“, Václav Kopecký, tehdy hlavní stranický ideolog, si vzal na mušku agrární koncepci Rosy Luxemburgové, proti níž bez obalu vynášel zásluhu Leninovy politiky spočívající v tom, že rolníkům je třeba nejdříve dát půdu a potom je přitlačit do kolchozů. Zdeňku Fierlingerovi, muži mnoha tváří a profesí, který dlouhá léta diplomaticky působil v SSSR a který právě zlikvidoval samostatnost Československé sociální demokracie, byl cíl kolektivizování půdy jasný: dospějeme ke stadiu, pravil, abychom mohli rolníkům kolektivizaci půdy vnutit při plné mechanizaci. Patřil sem přirozeně i generální tajemník Rudolf Slánský, který z titulu šéfa stranického aparátu proslul mimo jiné jako iniciátor zásad nátlakového působení na rolníky a likvidačních postupů vůči sedlákům, označovaným stále častěji za vyřídůšské kulaky. Jeho konec byl tragický, neboť ho podvedli jeho nejbližší spolupracovníci, především K. Gottwald, podléhající stále více alkoholu a našeptávání sovětských poradců.

V dobře utajovaných jednáních na stranických sekretariátech si svými rozumy o nezbytnosti kolektivizace přísazovali i mnozí poslanci, sekretáři a další funkcionáři z krajů, aniž by jen tušili jakou pohromu pro českou a slovenskou vesnici přivolávají.

Zvláště závažné bylo, že se v rozhodujících státních resortech našli i vzdělání vykonavatelé, kteří se zpronevěřili svému poslání a ve své služební ctižádosti a horlivosti byli ochotni přisluhovat jakýmkoliv nezákonnostem. Platí to zejména o řadě soudců a prokurátorů, kteří nejrůznějším pokynům ze stranických sekretariátů a z orgánů Státní bezpečnosti propůjčovali požadované právníké zdůvodnění, což těžce postihlo nezaslouženými tresty tisíce rolnických a selských rodin. Vrcholem všeho se staly tzv. Směrnice 3 ministrů (státní bezpečnosti, vnitra a spravedlnosti) z r. 1951, na základě

kterých byly protizákonně vyháněny ze svých gruntů a vesnic rodiny odsouzených hospodářů. Tyto směrnice nebyly schváleny ani vládou, Národním shromážděním či prezidentem republiky, nikdy nebyly zveřejněny ve Sbírce zákonů a nařízení či v Úředním listě, na obecních tabulích apod. a už vůbec se s jejich obsahem nesměly seznámit odsouzení ve výkonu trestu a jejich rodiny, jichž se týkaly přímo životně. To už ale překračuje rámec počátků kolektivizace a je námětem pro další kapitolu o československé kolektivizaci v padesátých letech minulého století. Při proslulé pečlivosti Václava Průchy se o tom jistě ještě letos dopodrobna dočteme v druhé části jeho rozsáhlého týmového díla *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*.

O začátcích kolektivizace u nás nevážně vážně

Karel Jech

Abstrakt

Příspěvek je pokusem o kritický a lehce ironizující pohled na zlom zemědělské politiky KSČ, k němuž došlo krátce po mocenském převratu z února 1948. KSČ pod určujícím vlivem rezoluce Informbyra o Komunistické straně Jugoslávie upustila od svých poválečných slibů, že Československo půjde k socialismu svou vlastní cestou bez diktatury proletariátu, při zachování soukromého hospodaření a bez kolchozů. Naopak svým nekvalifikovaným rozhodnutím z konce roku 1948 otvíralo prostor pro přijetí stalinické kolektivizace zemědělství, pro likvidaci prosperujících selských hospodářství i pro zánik soukromé zemědělské malovýroby.

Klíčová slova: soukromé hospodaření; kolektivizace zemědělství; kolchoz.

The Beginnings of Collectivization in Czechoslovakia

Abstract

The contribution is an attempt at a critical and slightly ironical perspective on the turning point of the agricultural policy of the Communist party of Czechoslovakia (KSČ) which occurred shortly after the coup in February 1948. Under the crucial influence of the Informbyro resolution on the Communist party of Yugoslavia the KSČ abandoned its post-war promises that Czechoslovakia would follow its own path to socialism without establishing dictatorship of the proletariat, without introducing kolkhoz type of farms and while preserving private farming. However, the Communist party incompetent decision in the end of 1948 led to the contrary: it opened space for adoption of a Stalinist collectivization of agriculture, for liquidation of prospering farming estates and for decline of small scale private agricultural production.

Key words: private farming; collectivization of agriculture; kolkhoz.